Diskuse

Podnětná Placákova kniha o třetí republice

Ivo Budil

PLACÁK, Petr: *Gottwaldovo Československo jako fašistický stát*. Praha – Litomyšl, Paseka – Ústav pro studium totalitních režimů 2015, 189 stran, ISBN 978-80-7432-604-2 a 978-80-87912-32-4.

Historik, publicista a spisovatel Petr Placák se ve své nejnovější knize *Gottwaldovo Československo jako fašistický stát* zaměřil na historické údobí 1945 až 1948, kdy vláda „omezené demokracie“ Národní fronty předcházela nastolení komunistického totalitního režimu v únoru 1948. Tehdy se podle něj ve veřejném životě prosadil aktivistický politický styl, jenž je charakteristický pro fašismus a který Petr Placák vymezil jako „zcela nový druh vlády, usilující nejen o přeměnu společnosti podle totalitního ideálu v jednu nerozlišitelnou masu ... ale vůbec o změnu ‘údělu’ samotného člověka a jeho bytí“ (s. 17). Na rozdíl od autorů, jako je například Hannah Arendtová, kteří pokládali italský fašismus ve srovnání s genocidními aspiracemi stalinistického Sovětského svazu nebo nacistického Německa za méně důsledný a „nenaplněný totalitarismus“ (*un totalitarisme inachevé*), Petr Placák chápe fašismus jako širší kategorii, která se realizuje v závislosti na místních historických, sociálních a geografických podmínkách v konkrétní totalitní nebo autoritářské praxi: „Fašistická forma vlády jako výraz vůle lidu, kterou ztělesňuje vůdce, a styl politiky – ve spojení socialismu s nacionalismem – byly vlastní všem ideologickým režimům minulého století, využívaly je jak tzv. pravicové fašistické režimy, tak tzv. levicové režimy komunistické.“ (s. 173) Tímto teoretickým přístupem se Petr Placák

vzdálil od klasického studia totalitarismu ve smyslu Hannah Arendtové, Raymonda Arona, Carla Joachima Friedricha nebo Zbigniewa Brzezinského, jež bylo spjato s údobím studené války, a sblížil se s intelektuálním úsilím „mladších“ autorů, mezi které náleží A. James Gregor, Zeev Sternhell nebo Roger Griffin. Západoněmecký historik Karl Dietrich Bracher kdysi poznamenal, že od šedesátých let dvacátého století došlo mezi západními vzdělanci k tabuizaci pojmu „totalitarismus“ a inflaci pojmu „fašismus“.¹ Důvody zmíněného trendu byly podle Brachera ideologické a spočívaly ve snaze převážně levicově zaměřených badatelů popřít jakoukoli podobnost komunismu a nacismu a zabránit jejich srovnávání. Když jeho kolega Ernst Nolte argumentoval, že fašistická a nacistická radikalizace nastala jako obranná reakce společností, jež se cítily ohroženy důsledky bolševické revoluce v Rusku, vyvolal rozsáhlou vlnu nesouhlasu, rozpoutal skutečnou „historickou pří“ (*Historiker Streit*) a vysloužil si pověst kontroverzního, či dokonce revizionistického vědce. Podobná snaha intelektuálně znemožnit komparaci komunistického, fašistického a nacistického hnutí je však Petru Placákovi vzdálená. Naopak, z historického hlediska pokládá fašistický politický režim vládnoucí údajně v letech 1945 až 1948 v Československu v zásadě za imitaci a „slovanské“ pokračování protektorátního nacionálněsocialistického zřízení, a současně za přípravnou fázi komunistického totalitarismu, do kterého se po roce 1948 toto zřízení na „dialekticky vyšší rovině“ transformovalo.

Důkladně zpracovaná Placákova studie, jejíž stylistickou čistotu občas mírně narušuje používání hovorových či žurnalisticky zabarvených výrazů, se skládá ze dvou částí. První část, nazvaná „Fašismus coby radikální lidová revoluce“, je obecně a teoreticky zaměřená, zatímco druhá, nesoucí název „Od komunismu k fašismu a zpět“, se zabývá politickým vývojem poválečného Československa do roku 1948. Autorova analýza takzvané třetí republiky představuje bezpochyby silnější a přínosnější segment jeho výzkumu. Svou tezi, že komunismus a nacismus reprezentovaly ideové soupeřníky, kteří sdíleli eschatologické aspirace na vyvrácení „starého světa“ a jeho nahrazení totalitní utopií a z nichž pouze historická nahodilost učinila soupeře, Petr Placák dokládá prostřednictvím konkrétních výroků, citátů, projevů a činů předních politických činitelů, na prvním místě Klementa Gottwalda, jehož hodnotí téměř jako „českého Benita Mussoliniho“. Paralela mezi Československem v roce 1945 a Itálií roku 1922 působí navzdory dílčím specifikám věrohodně. Petr Placák upozorňuje na přejímání a aplikaci mnohých konceptů a rétorických figur známých z fašistického a nacistického prostředí v politické kultuře a slovníku československé třetí republiky (téma zrady a rány dýkou do zad, užití principu kolektivní viny na základě etnických a rasových kritérií, národní očista, symboly krve a půdy, zdůrazňování slovanské identity státu, lidové soudy, antisemitismus). Francouzský antropolog René Girard by v této souvislosti bezpochyby hovořil o typickém příkladu mimetické rivality.

1 BRACHER, Karl Dietrich: *Die deutsche Diktatur: Entstehung, Struktur, Folgen des Nationalsozialismus*. Köln/R., Kiepenheuer & Witsch 1976.

Petr Placák zpochybňuje tradiční tvrzení, že v Československu v letech 1945 až 1948 probíhal autentický zápas o zachování demokratického charakteru státu, jehož kompromisním řešením mohl být „demokratický socialismus“. Země byla podle Placákova mínění zachváčena národněsocialistickou revolucí, na níž se podíleli všichni političtí aktéři čerpající svou legitimitu z Košického vládního programu a jež předznamenala konečný triumf komunistického totalitarismu v roce 1948. Na samotném začátku existence třetí republiky bylo prostřednictvím dekretů prezidenta republiky znemožněno „obnovení politické, institucionální a právní kontinuity s předválečnou demokracií“ (s. 151). Nacistické Německo učinilo jako první ve střední Evropě revoluční průlom do tradičního politického a hodnotového řádu, z něhož pak těžil komunistický Sovětský svaz: „Komunistické poválečné revoluce ve střední a východní Evropě plynule navázaly na revoluci nacistickou.“ (s. 147) Autor se dokonce nezdráhá srovnat poválečný odsun německého obyvatelstva z pohraničí, kde tak vznikala ideální prázdná místa pro realizaci utopických vizí, s holokaustem (s. 123). V národních výborech vidí dobu Výborů veřejného blaha z dob Francouzské revoluce, suplující ministerstvo vnitra a spravedlnosti a fungující jako jedna z mnoha manifestací fašistické vůle k moci (s. 142–144). Jistá vstřícnost a kompromisy ze strany komunistů, které snad poskytovaly naději na zachování omezené demokracie a tržního hospodářství, představovaly pouhý zastírací manévr, dočasnou taktiku, která byla záhy opuštěna v únoru 1948, kdy byly splněny podmínky potřebné k tomu, aby národní revoluce přešla organicky do své dialekticky vyšší fáze – revoluce socialistické (s. 153–155). Mezi demokratickými politiky přisuzuje Petr Placák největší osobní odpovědnost za fatální selhání československé demokracie prezidentu Edvardu Benešovi (s. 167). V samotném závěru knihy pak souhlasně cituje amerického historika Paula Zinnera, podle něhož „únorový puč byl v mnoha ohledech vystřízlivění, rozhodující fáze boje už proběhla“ (s. 176).

Placákova interpretace československé třetí republiky jako fašistického režimu bezpochyby vyvolá řadu nesouhlasných reakcí. Jde však o legitimní a v mnoha směrech přesvědčivý obraz, který logicky vysvětluje příčiny zhroutení československé demokracie a zvláštní slabost a ochromení, kvůli nimž československé demokratické elity a veřejnost nebyly schopny během tří let po skončení druhé světové války účinně čelit asertivitě komunistické strany. Petr Placák si oprávněně stěžuje na úroveň diskuse o povaze totalitarismu a fašismu v českém akademickém a intelektuálním prostředí, aniž však zmiňuje či cituje některé výraznější účastníky zmíněné debaty. Tím se pak sám podílí na udržování diskontinuity úvah zaměřených na problematiku zmíněných politických jevů, která v českém myšlení vznikla. Je zvláštní, že zcela opominul uvést jméno Rio Preisnera, českého germanisty, který po odchodu do amerického exilu napsal řadu děl zabývajících se otázkami totalitních, autoritářských a fašistických režimů (*Kritika totalitarismu, Až na konec Česka, Kultura bez konce* nebo *Americana*). Preisnerovy myšlenky o dialektickém vztahu mezi fašismem, nacismem a komunismem jako hnutími a režimy odrážejícími různé pokročilé formy totalitní praxe nápadně připomínají Placákovy teze, přičemž jeho charakteristika československé třetí republiky je zcela v souladu s Preisnerovým historickým výkladem. Společná je rovněž Preisnerova a Placákova snaha ukotvit problematiku

totalitarismu v teistickém rámci (s. 75 a 79), kterou ovšem Rio Preisner pojal v duchu německého filozofa Erika Voegelina mnohem obsírněji a systematictěji.

V první části své knihy se Petr Placák pokusil o obsáhlý exkurz do teorie a historie totalitních, fašistických a autoritářských hnutí dvacátého století za účelem nalezení jejich společného jmenovatele. Domnívá se, že slabina tradičních výkladů totalitního a fašistického fenoménu spočívala v neschopnosti oprostit se od sociálního a ekonomického determinismu: „Do jaké míry je to problém politologický, kulturní, nebo snad antropologický? Nejsou v tom sociální vědy nemohoucí od doby, co ztratily jakýkoliv kontakt s teologií a její dvoutisíciletou zkušeností diskuze nad povahou zla ve společnosti? Není to tak, že se společenské vědy snaží řešit něco, na co jednoduše se svými omezenými obzory nestačí?“ (s. 74 n.) Po takto ambiciózním konstatování však Petr Placák po naznačené cestě nepokračuje a místo toho se spokojuje se stručnou pochvalnou zmínkou o psychologii románu *Běsi* od Fjodora Michajloviče Dostojevského (kterého označil za „alkoholika“ – s. 75). Existují přitom badatelé, kteří dokázali umístit své studium radikálních politických hnutí do vhodné antropologické, teologické či religionistické perspektivy, jako například Norman Cohn, již zmíněný Eric Voegelin nebo britský historik Roger Griffin, tvůrce palingenetického výkladu fašismu, který v knize *Modernismus a fašismus: Pocit začátku za Mussoliniho a Hitlera*² přesvědčivě spojil politologické a kulturněhistorické přístupy s antropologickou teorií iniciačních rituálů přechodu v podání Victora Turnera.

Autoři jako Isaiah Berlin nebo Leszek Kołakowski, kteří popírali ideovou a historickou spřízněnost komunistického, nacistického a fašistického hnutí, již se snažila doložit Hannah Arendtová v *Původu totalitarismu*, argumentují, že fašismus a nacismus představovaly partikularistickou vzpouru, vycházející z romantického étosu a namířenou proti univerzalistickým aspiracím komunismu, těžícího z protikladné tradice osvícenství. Petr Placák zmíněný rozdíl relativizuje. Napětí mezi lokálním nacionalismem a internacionalistickým socialismem považuje za výraz pomíjivé historické konstelace, který neodráží zásadní odlišnost fašismu a komunismu: „Hned v počátcích byl socialismus spojen s velkoruským nacionalismem. Bolševizace, která probíhala pod dohledem Moskvy v jednotlivých komunistických stranách Evropy, byla zároveň i rusifikací.“ (s. 41). V této souvislosti Petr Placák souhlasně cituje francouzského politického filozofa Raymonda Arona, který v roce 1983 napsal: „Argument, který jsem nejednou používal k rozlišení třídního a rasového mesianismu, na mě už dojem nedělá. Zdánlivý univerzalismus prvního z nich se stal v poslední analýze optickým klamem. Poté co se dostane k moci, spojuje se s národním nebo imperiálním mesianismem. Nejenže nezachovává přes hranice křehké svazky společné víry, ale posvěcuje konflikty a války.“ (s. 76) Shodného názoru je známý teoretik a historik fašismu A. James Gregor, který v knize *Janusovy tváře: Marxismus a fašismus ve dvacátém století*³ ukázal, jak se čínský komunismus po Maově smrti

2 Praha, Karolinum 2016. Původní vydání: GRIFFIN, Robert: *Modernism and Fascism: The Sense of a Beginning under Mussolini and Hitler*. London, Palgrave Macmillan 2007.

3 GREGOR, A. James: *The Faces of Janus: Marxism and Fascism in the Twentieth Century*. New Haven (Connecticut), Yale University Press 2000.

proměnil v ideologii a praxi, která nápadně připomíná evropský fašismus dvacátých a třicátých let dvacátého století. Znamý izraelský historik a politický filozof Jacob Leib Talmon nastínil ve svém rozsáhlém díle *Mýtus národa a vize revoluce: Ideologická polarizace ve dvacátém století*⁴ ambivalentní vztahy socialistických a nacionalistických hnutí v devatenáctém a dvacátém století, jejichž počátky spatřuje v myšlenkách Jeana Jacquesa Rousseaua o obecné vůli a v konceptu totalitní demokracie zrozeném za Francouzské revoluce – to je teze, kterou zastává rovněž Petr Placák.

Petr Placák je obdobně jako výše zmínění myslitelé přesvědčen, že konzervativní či aristokratičtí oponenti Francouzské revoluce, mezi které náleželi například Joseph de Maistre (známý svým výrokem, že člověk je příliš nebezpečným tvorem, než aby mohl být svobodným) nebo Louis de Bonald, nebyli předchůdci moderního fašismu. Za základní historickou událost, která umožnila zrod moderního fašismu, pokládá první světovou válku. Tím však bohužel Placákův exkurz do intelektuálních dějin fašismu skončil. Je to škoda, protože se tak kriticky nevyrovnal s některými autory, kteří hledali kořeny fašismu ve velmi bohatém a rozporuplném intelektuálním a kulturním životě sklonku 19. století. Bylo by zajímavé sledovat, jak by se například poměřil s argumenty izraelského historika Zeeva Sternhella, jenž ve své průkopnické práci *Revoluční pravice 1885–1914: Francouzský původ fašismu*⁵ tvrdil, že fašismus se zrodil v závěru 19. století ve Francii jako kulturní revolta a specifická protimaterialistická revize marxismu, která se teprve později stala vlivným politickým hnutím. Zásadní úlohu při formování fašistické ideologie sehráli podle Sternhella nejenom Maurice Barrès, Édouard Drumont nebo Charles Maurras a další reprezentanti *Action française*, ale především francouzský revoluční syndikalista Georges Sorel.

Petr Placák má sklon bagatelizovat rasovou ideologii a antisemitismus jako integrální součást nacistického světonázoru. Podceňuje skutečnost, že moderní radikální politická hnutí čerpají svou sílu ze schopnosti oslovit a mobilizovat široké vrstvy prostřednictvím působivé a sugestivní imaginace a symbolických rituálů. Průnik rasového učení do nacistické ideologie, která v mnohém představovala aplikovaný sociální darwinismus, poskytl nacismu specifický a velmi vyhrocený revoluční a genocidní potenciál, jenž jej výrazně odlišil od komunismu sovětského typu nebo italského fašismu. Na podrobnější mezioborovou a komparativní analýzu totalitního symbolismu, která by zohlednila poznatky a metody současné antropologie a psychologie, však bohužel stále čekáme.

Placákova publikace *Gottwaldovo Československo jako fašistický stát* je podnětnou a poutavě napsanou studií. Hodnocení československé třetí republiky, které se bude možná některým čtenářům zdát kontroverzní, není nicméně zcela originální, i když žádný známý autor je zatím nepředložil takto uceleně a systematicky. Tvrzení, že fašismus byl určitou přípravnou vývojovou fází před nástupem komunistického

4 TALMON, Jacob Leib: *Myth of the Nation and Vision of Revolution: Ideological Polarization in the Twentieth Century*. Berkeley, University of California Press 1981.

5 STERNHELL, Zeev: *La Droite révolutionnaire 1885–1914: Les origines françaises du fascisme*. Paris, Seuil 1978.

totalitarismu v Československu v roce 1948, logicky vyplývá z našeho studia a porozumění moderním radikálním a totalitním hnutím. Je jen škoda, že se Petr Placák hlouběji nevyrovnal s problematikou geneze fašismu v širším historickém a intelektuálním kontextu přelomu devatenáctého a dvacátého století.